

DAŻENIE DO PRAWDY JAKO ŹRÓDŁO ETYKI STATYSTYKA¹

Czesław Domański <https://orcid.org/0000-0001-6144-6231>

Uniwersytet Łódzki
Instytut Statystyki i Demografii
e-mail: czedoman@uni.lodz.pl

Streszczenie: Postawa etyczna statystyka to dążenie do prawdy oraz unikanie i eliminowanie wpływów i nacisków wewnętrznych, jak i zewnętrznych na rzetelny końcowy efekt badań. Celem artykułu jest określenie źródeł gwarantujących postawę etyczną, w której uwzględniamy: dążenie do prawdy, profesjonalizm i niezależność badawczą. Najważniejszym przesłaniem „zasad etycznych” jest dążenie do prawdy. Omawiając problem związany z etyką statystyka należy uwzględniać niebezpieczeństwa, gdyż informacja statystyczna stała się „towarem” z jednej strony ze względu na szybki rozwój technologii elektronicznej, które stwarzają możliwości manipulacji tą informacją.

Keywords: dążenie do prawdy, niezależność statystyka

JEL classification: C18, C69, H69

„(...) nie trzeba kłaniać się okolicznościom.
Prawdom kazać by za drzwiami stały”

Cyprian Kamil Norwid (1821-1883)

UWAGI WSTĘPNE

Zachowanie idei autonomii i obiektywizmu w statystyce publicznej oznacza tworzenie i rozwijanie metodologii statystyki i jej systematyczne rozpowszechnianie z pełnym poszanowaniem zasad etycznych.

Trafnie określa Sedláček [2012 s. 26] „cała historia etyki to ciągłe dążenie do stworzenia etycznego zachowania”.

¹ Artykuł ogłoszony na XXV Jubileuszowej Konferencji Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych, Warszawa, 20 czerwca 2024 r.

Zarówno Hebrajczycy, jak i chrześcijanie dużą wagę przykładali do moralności, zwłaszcza odkrywanej dzisiaj na nowo etyki cnót, a dobrego życia nie można sobie wyobrazić bez badania dobra i zła.

„Przez etykę cnót rozumiemy opartą na cnotach: nie na odpowiedzialności, nie na korzyści, nie na użyteczności, nie na kalkulacji wyników” (por. Sedláček, [2012 s. 32]).

Prekursorem etyki cnót był Platon (427-347 p.n.e.), ale w rzeczywistości rozwinął ją dopiero Arystoteles (384-322 p.n.e.). Stanowiła ona dominującą szkołę etyki w naszej cywilizacji aż do oświecenia, kiedy to częściowo zastąpił utilitaryzm i kantowska deontologia (moralność oparta na odpowiedzialności, dobrych intencjach i przestrzeganiu zasad).

Etyka zniknęła z głównego nurtu ekonomii. Dla ekonomistów etyka stała się nieciekawa i nieważna. Nie było potrzeby o niej rozmawiać, wystarczyło polegać na „niewidzialnej ręce rynku”, która indywidualne wady (np. egoizm) automatycznie zamieniała w ogólne dobro (np. wzrost produktywności).

Obecnie we wszystkich dziedzinach życia ekonomicznego i społecznego coraz wyraźniej zauważa się oddziaływanie procesów informatycznych na wszystkich etapach badań statystycznych: zbierania, przetwarzania i analizy danych statystycznych ich interpretacji. Na każdym z wymienionych etapów badania statystycznego, jak i interpretacji wyników statystyka obowiązuje postawa etyczna.

Postawa etyczna - czyli dążenie do obiektywnej prawdy oraz unikanie i eliminowanie wpływów i nacisków zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych na rzetelny końcowy efekt badań. Najważniejszym przesłaniem postawy etycznej jest „poszukiwanie prawdy”.

Nieodzownym warunkiem utrzymania postawy etycznej statystyka jest konieczność jego wysokiego profesjonalizmu w zakresie metodologii i technik badawczych opartych na nowych technologiach.

Celem artykułu jest próba przedstawienia źródeł warunków etycznej postawy statystyka, do których zaliczamy:

- dążenie do prawdy
- profesjonalizm
- niezależność badawczą.

DAŻENIE DO PRAWDY

Jak zauważa Stawrowski [2023 s. 72] „Już pogańscy Grecy uznawali za rzecz najważniejszą – dążenie do prawdy, co daje się sensownie pomyśleć tylko wtedy, gdy ufamy, że świat jest rozumny, że można go poznać i że stanowi to nasze zadanie”.

Etyka zajmuje się tworzeniem systemów myślowych, z których można wyprowadzić zasady postępowania. Samo słowo „etyka” wywodzi się z greckiego „ethos”, co oznacza obyczaj, rozumiany nie tylko jako dane zjawisko, ale także jego

otoczenie społeczne i materialne. Etyka jest przestrzenią, w której ramach funkcjonują normy moralne, będące w społeczeństwach systemami normatywnymi, obok takich jak prawo czy moralność religijna” (zob. Galata [2007 s. 221]).

Informacja nie stanowi wartości sama w sobie. Wartość informacji lub mówiąc dokładniej, korzyść z jej posiadania zależy od umiejętności jej wykorzystania. W miarę dynamicznego rozwoju działalności w sektorze usług informacyjnych z najnowszymi technologiami i metodologii przetwarzania i przekazywania informacji, rośnie również coraz większe zagrożenie w związku z potencjalnym nadużyciem, prowadzonym niewłaściwym wykorzystaniem danych indywidualnych z uszczerbkiem dla jednostek respondentów, które te dane dostarczają w dobrej wierze.

Wiedza statystyczna będzie dla jednostek cennym nabytkiem pozwalającym chronić siebie i swoją rodzinę przed niebezpieczeństwem propagandy polityków i pozbawioną skrupułów reklamą przedsiębiorców, pozwoli korzystać z prognoz pogody i osiągać korzyści z innych czynników kształtujących życie ludzkie nad którym nie sprawuje ona władzy. Osoby i instytucje zajmujące się badaniami statystycznymi winny przyjąć środki, które należy podejmować w celu ochrony zapewnienia poufności i bezpieczeństwa tych danych. Ponadto powinny przestrzegać procedury zasad etyki statystycznej na wszystkich etapach: projektowania, zbierania, analizy, budowy bazy danych i przetwarzania informacji oraz interpretacji.

Francis A. Walker (1840-1897) pierwszy prezydent Waszyngtońskiego Towarzystwa Statystycznego w 1896 roku napisał „pożądane jest by ludzie którzy mają stosować statystykę – i każdy pisząc o historii, ekonomii, socjologii, którzy muszą stosować statystykę – nauczyli się przestrzegać ograniczeń dotyczących odpowiedzialności i wrażliwości liczb”. Jest to dzisiaj równie ważne i aktualne jak 128 lat temu.

Ożywione dyskusje na temat „zasad etycznych” sięgają 1947 r., bowiem pierwsze sugestie na ten temat sformułował Eisenhower (por. Jowell [1981]), a które przedstawił jako obowiązki statystyków wobec użytkowników informacji „Najważniejszym przesłaniem zasad etycznych jest poszukiwanie prawdy”.

Problem dochodzenia do prawdy

Statystyk musi nieustannie zajmować się szukaniem prawdy. Do przeciętnego odbiorcy informacji dochodzi głównie to co jest głośnie, co zostało nagłośnione (media). Często podawane informacje się wykluczają (jeśli korzysta się z różnych źródeł) i się nimi manipuluje. Potem okazuje się, że informacje jawnie są nieprawdziwe, bo wyraźnie chodziło o zrobienie afery.

Tak często odbiorca ocenia różne informacje, także statystyczne. W takich warunkach pracuje statystyk.

Jak zauważył Ernest Bryl (1935-2024) „Wcześniej w Polsce istniała cenzura prewencyjna. Cenzura tworzącą atmosferę, że o czymś nie można bądź nie wypada

mówić (pisać). Jeśli w społeczeństwie istnieją jakieś elementy cenzury, to właśnie w elitach, gdzie o pewnych rzeczach nie mówimy, bo nie wypada”.

„O czym nie wypada mówić? Ach, niemal o wszystkim. Dzięki nowym technologiom, smartfonom, internetowi, z jednej strony szalenie trudno jest wygasić jakąś informację, z drugiej – można ją przeinaczyć”.

PROFESJONALIZM

Profesjonalista to ktoś dobrze znający swój zawód; zawodowiec, specjalista. M.G. Kendall i W.R. Buckland [1986] podają następującą definicję statystyki (s. 202).

„Statystyka, dane numeryczne dotyczące agregatów złożonych z pewnych jednostek; nauka zajmująca się zbieraniem, analizą i interpretacją tego typu danych”.

„Statystyka jest bardziej sposobem myślenia i wnioskowania niż pęczkiem recept na mlócenie danych w celu odsłonięcia odpowiedzi” [Rao 1994 s. 64].

„Czy statystyka taka, jak się ją studiuje i stosuje w praktyce jest: nauką, techniką czy sztuką? Może jest połączeniem tego wszystkiego! Jest nauką w tym sensie, że ma tożsamość z dużym repertuarem technik wywodzących się z pewnych zasad podstawowych.

(...) Co więcej istnieją kwestie filozoficzne związane z podstawami statystyki – sposób w jaki można określić ilościowo i wyrazić niepewność – które można rozważać niezależnie od jakiegokolwiek dziedziny zastosowań. Tak więc w szerszym sensie statystyka jest odrębną dyscypliną, być może dyscypliną wszystkich dyscyplin”.

Jest techniką – metodologię statystyczną można włączyć w każdy działający system w celu utrzymania wymaganego poziomu i stabilności jego założeń. Np. w planach kontroli jakości produkcji przemysłowej, w systemach bankowych.

Metody statystyczne pozwalają kontrolować, redukować i uwzględniać niepewność i ryzyko, a przez to powodują maksymalizację efektywności, działań osób i instytucji.

Jest sztuką – ponieważ jej metodologia zależy od rozumowania indukcyjnego, nie jest w pełni skodyfikowana ani wolna od kontrowersji”.

Statystycy mogą dochodzić do różnych wniosków korzystając z tego samego zbioru danych (np. posługując się różnymi narzędziami, niedobrze gdy celow- wtedy ucieka prawda).

W zasadzie istniejące dane zawierają więcej informacji, niż można uzyskać dostępnymi narzędziami statystycznymi. Wydobyć z danych jak najwięcej informacji zależy od wprawy i doświadczenia – profesjonalizmu statystyka.

Profesjonalizm statystyka to połączenie nauki i techniki czyli odpowiedniej i odpowiedzialnie wybranej metodologii, najlepszej z punktu badanego problemu weryfikacji wiedzy.

Wyniki należy prezentować rzetelnie i obiektywnie uwzględniając możliwie pełne wykorzystanie informacji w interpretacji wraz z wyjaśnieniem – taki

komunikat może przedstawić statystyk ujawniając umiejętność statystyka jako „artysty”.

WYSOKA CENA INFORMACJI

Wyżnikiewicz [2021] przedstawił trudną drogę statystyków w procesie dążenia do prawdy. We wprowadzeniu formułuje najważniejsze przesłanie do statystyków (s. 50).

„Zadaniem statystyki jest zatem przedstawianie obiektywnego i zgodnego z rzeczywistością – czyli prawdziwego i wyrażonego w liczbach – opisu rzeczywistości gospodarczej i społecznej przy pełnej niezależności i autonomii statystyki publicznej. Takie postawienie sprawy w społeczeństwie demokratycznym powinno być czymś oczywistym, naturalnym i oczekiwanym. Tymczasem nie tylko historia, lecz także współczesność zna przypadki karania i prześladowania statystyków, których badania przedstawiały prawdę z różnych powodów niewygodną dla władzy. Faktyczna liczba takich przypadków nie jest znana”.

Dalej omawia kilka przypadków: takie jak skazanie na więzienie Anar Meshimbayevej, prezes Urzędu Statystycznego w Kazachstanie. W Kanadzie w 2016 i 2020 r. dwóch kolejnych prezesów urzędu statystycznego złożyło rezygnacje ze stanowiska w proteście przeciwko ingerencji władz w niezależność statystyki.

Ocenia także sytuację w naszym kraju następująco:

„Polska statystyka w ostatnich stu latach nie doświadczyła przypadków karania statystyków za podawanie prawdy, jednakże w 1951 r., w czasach terroru stalinowskiego, kilku pracowników GUS zostało aresztowanych przez Urząd Bezpieczeństwa. Formalne powody, czas trwania i zasięg tych represji nie są znane. Aresztowania dotyczyły osób, które próbowały kontynuować działalność wydawniczą GUS. Zatrzymaniom towarzyszyła rekwizycja materiałów statystycznych przygotowywanych do publikacji w roczniku statystycznym [Łazowska 2017]. W latach 1948-1951 ukazały się cztery jego wydania. Natomiast w latach 1952-1955, aż do maja 1956 r. – co z dzisiejszej perspektywy wydaje się nieprawdopodobne - GUS nie wydawał roczników statystycznych. W przedmowie do *Rocznika Statystycznego 1955* [GUS 1956] napisano: „Pewne tematy nie zostały w *Roczniku* uwzględnione, niektóre zaś przedstawiono w sposób niewyczerpujący”.

Przytoczmy za Peukerem [2008 s. 23] sytuację codziennej pracy statystyka związana z pomysłem opublikowania jawnej statystyki wypadku przy pracy.

„W wielu przypadkach ukrywanie wypadków w ogóle, ich ciężkości czy przyczyn pośrednich i bezpośrednich było wymuszane, żeby nie użyć określenia mocniejszego. W rozważaniach kulturalowych znawcy zagadnienia usiłowali operować szacunkami tych zafałszowań, ale sprawa była bardzo trudna. Zresztą prof. Stefan Szulc mawiał, że statystyk nie może być ani policjantem, ani prokuratorem, ani też sędzią. I z takimi problemami miałem do czynienia w toku swojej pracy w statystyce. Zło, o którym się wie, którego przyczyny się zna, a którego zwalczyć nie można, boli podwójnie.

Statystyk źle się czuje, jeśli wyniki jego pracy nie docierają do tych, którym są potrzebne. Opracowaliśmy więc specjalną publikację (też zresztą ograniczoną zakresowo i tematycznie w stosunku do materiałów, którymi dysponowaliśmy) i po uzyskaniu aprobaty członka kierownictwa GUS, udałem się do słynnego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (UKPPiW), bez zgody którego nie mogła ukazać się żadna publikacja. Tamże, właściwy cenzor w randze i mundurze pułkownika (nazwisko jego zapamiętałem na całe życie), nie zajrzawszy nawet do wnętrza publikacji wybuchnął jak mina i wygłosił orację, z której wynikało, iż jest to temat wrogi w stosunku do całego obozu socjalistycznego, sprzyja zaś wrogom socjalizmu i podżegaczom wojennym. Poczuję się jak szpieg, agent, wróg socjalizmu.

Wyszedłem z wrogą publikacją pod pachą. Towarzysz pułkownik żadnych pytań nie zadawał, żadnych odpowiedzi z mojej strony nie oczekiwał. Załatwił sprawę sprawnie, po żołniersku. Tak skończył się pomysł opublikowania jawnej statystyki wypadków przy pracy. Wydawaliśmy nadal opracowania tej tematyki, ale w małych nakładach, opatrzone różnych klauzulami dostępności. Są w zasobach archiwalnych GUS już chyba „odpoufnione”, ale potrzebne, jeśli w ogóle, to nader niewielkiej liczbie osób”.

UWAGI KOŃCOWE

Przyszłość statystyki napawa optymizmem. Bez statystyki nie będziemy w stanie odnaleźć prawdy, którą systemowo często się ukrywa lub transponuje w kłamstwo Rotengruber [2001]. Jest ona wyjątkową dyscypliną nauki, o szczególnym wyjątkowym statusie wśród innych dyscyplin – tak dzięki wszechstronnej obecności w różnych obszarach badań, jak i charakterowi dostarczanych metod i narzędzi dla wyznaczania i realizacji procesów badawczych we wszystkich dziedzinach empirycznych. Wpływa w ten sposób na metodologię generowania i analizy danych zarówno w dyscyplinach obserwacyjnych, bazujących na sprawozdawczości, sondażach i spisach, jak i eksperymentalnych bazujących na manipulowalności i kontroli zmiennych i naukach przyrodniczych i technicznych oraz w sferze podejmowania decyzji publicznych i prywatnych.

Metodologia statystyki rozwinięta dzięki pracom nad teorią próbkowania i wnioskowania statystycznego i modelom statystycznym J. Spławy-Neymana (1894-1981) oraz z drugiej strony – R. A. Fishera (1990-1960), która obejmowała teorie układów eksperymentalnych, wnioskowanie, analizę wariacji, testowanie hipotez oraz teorii decyzji (w sensie A. Walda (1902-1950)), była zarazem impulsem w wielu dziedzinach ludzkiej działalności.

W szczególności inspirowała tworzenie nowych narzędzi w obliczu ryzyka i niepewności, które występowały w różnego typu sytuacjach problemowych w gospodarce i społeczeństwie i analizowanych w ekonomii, socjologii, naukach o zdrowiu itp. Stąd akcentowana już wszechobecność statystyk, przewyższającej już

pod tym względem jakąkolwiek innowację technologiczną bądź naukową ubiegłego stulecia.

Trwałą wartość posiada zasługująca na przytoczenie w tym miejscu mądrość w słowach Kartezjusza, iż „jest prawdą zupełnie pewną, że gdy nie jest w naszej mocy rozpoznać mniemania najprawdziwsze, winniśmy iść za najbardziej prawdopodobnymi”.

Warto zwrócić uwagę także na etyczną stronę postawy statystyków wobec dynamicznie rozwijającej się sztucznej inteligencji, która obejmuje coraz szersze obszary życia gospodarczego, społecznego i osobistego.

Zauważamy, że w największych światowych korporacjach takich, jak Google czy Amazon pracuje kilkaset tysięcy programistów, a nie ma wśród nich żadnego etyka, filozofa ani teologa.

Można z zadowoleniem przyjąć wypełnienie tej luki przez Catholic Institute of Technology (CIT) założony przez Amerykanów, w którym prowadzone są badania nad etycznymi aspektami nowych technologii. Stara się on wypracować zasady postępowania zgodnie z nauką moralną Kościoła i przenieść je na grunt technologicznego biznesu Doliny Krzemowej i innych miejsc. Instytut angażuje się w badania, edukację oraz dialog między nauką i religią starając się znaleźć wspólne punkty i tworzyć przestrzeń dla konstruktywnego współdziałania naukowców z różnych dziedzin. Co ciekawe, ta instytucja zupełnie niezależnie prowadzi badania nad etycznymi aspektami nowych technologii, takimi jak sztuczna inteligencja, biotechnologia, czy robotyka, starając się wypracować zasady postępowania zgodnie z nauką moralną Kościoła.

CIT stara się być pomostem pomiędzy światem technologii i wartościami katolickimi, promując dialog, zrozumienie i odpowiednie wykorzystanie potencjału technologicznego dla dobra wspólnego.

BIBLIOGRAFIA

- Domański Cz. (1998) Etyczne i pragmatyczne przesłanki ochrony informacji statystycznych. *Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym*, 1, 79-88, Salezjańska Wyższa Szkoła Ekonomii i Zarządzania.
- Galata S. (2007) *Biznes w przestrzeni etycznej. Motywy, metody konsekwencji*. Difin, Warszawa.
- Jones T. M. (1995) *Instrumental Stakeholder Theory: A Synthesis of Ethics and Economics*. *Academy of Management Review*, 20, 404-437.
- Kendall M. G. Buckland W. R. (1986) *Słownik terminów statystycznych*. PWN, Warszawa.
- Kucharczyk G. (2001) *Katedra i uniwersytet. O kryzysie i nadziei chrześcijańskiej cywilizacji*. Wydawnictwo Biały Kruk, Kraków.
- Łazowska B. (2017) *Główny Urząd Statystyczny w latach 1945-1949 [w:] Historia Polski w liczbach. Statystyka Polski. Dawniej i dziś*. GUS Warszawa.
- Peuker Z. (2008) *Statystyka moja profesja*. *Wiadomości Statystyczne*, 53(6), s. 17-28.
- Rao C. R. (1994) *Statystyka i prawda*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Rotengruber P. (2001) Kłamstwo gospodarcze a interesy producenta. *Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym*, 4, 117-125, Salezjańska Wyższa Szkoła Ekonomii i Zarządzania.
- Sedláček T. (2012) *Ekonomia dobra i zła: w poszukiwaniu istoty ekonomii od Gilgamesza do Wall Street*. Wydawnictwo Studio EMKA, Warszawa.
- Stawrowski Z. (2023) *Przed wszystkim prawda, wartość uniwersalna [w:] Tyrania postępu*, Wydawnictwo Biały Kruk, Kraków.
- Wyżnikiewicz B. (2001) Wysoka cena prawdy w statystyce. *Wiadomości Statystyczne*, 66(1), 49-56.

THE PURSUIT OF TRUTH AS A SOURCE OF THE STATISTICIAN'S ETHICS

Abstract: The ethical attitude of a statistician is the pursuit of truth and the avoidance and elimination of internal and external influences and pressures on the reliable final effect of research. The aim of the article is to determine the sources that guarantee an ethical attitude, which include: the pursuit of truth, professionalism, and research independence. The most important message of "ethical principles" is the pursuit of truth. When discussing the problem related to the ethics of a statistician, one should take into account the dangers, because statistical information has become a "commodity" partly due to the rapid development of electronic technology, which creates opportunities for manipulating this information.

Keywords: pursuit of truth, statistician's independence

JEL classification: C18, C69, H69